

УДК 94:356.15:329.17:323.28 (477.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.26.03>

МИКОЛА КУДЕЛЯ – КУЛЬТУРНО-ОСВІТНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ВОЛИНИ

Кінд-Войтюк Наталія,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та археології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-7746-2807

Статтю присвячено справжньому патріоту, учаснику національно-визвольного руху за незалежність України Миколі Куделі, який пережив розстріл у Луцькій в'язниці у 1941 році, написав і видав про ці події спогади і книги.

У статті розкривається біографія Миколи Куделі, аналізуються його спогади про окрему трагічну сторінку в історії Волині – розстріл в'язнів Луцької в'язниці, яка розташовувалась на території Луцького замку у споруді колишнього монастиря Бригідок – пам'ятці старовини, яка складалась з храму, келій та господарських споруд. Споруда пов'язана з жахливими подіями в Луцьку, коли відбувся розстріл в'язнів місцевої в'язниці органами НКВС 23–24 червня 1941 року.

Перші статті про розстріли у Луцькій в'язниці були опубліковані у 1942 році в українських газетах. У радянський час про це мовчали, лише за кордоном в діаспорі було надруковано декілька наукових розвідок. І лише після проголошення незалежності Україною колишні в'язні почали розповідати на сторінках часописів про трагічні події 23 червня 1941 року. Найкраще дослідження про розстріл в'язнів «Під мурами Луцької тюрми» написав Микола Куделя, який вижив під час розстрілу.

Ключові слова: Микола Куделя, Луцька в'язниця, спогади дослідження, розстріл в'язнів.

Kind-Voytiuk Nataliia. Mykola Kudelya is a cultural, educational and public figure of Volyn

The article is devoted to the present patriot, a participant of the national liberation movement for Ukraine's independence, Mykola Kudelya, who survived the shooting in Lutsk prison in 1941, wrote and published about these events the memoirs and books.

The article reveals the biography of Mykola Kudela, analyzes his memories of a tragic page in the history of Volyn – the execution of prisoners of Lutsk prison, which was located on the territory of Lutsk Castle in the former Bryhidok monastery – a monument of antiquity, consisting of a temple, cells and outbuildings. The construction is connected with the horrific events in Lutsk, when the NKVD shot dead prisoners of the local prison on June 23–24, 1941.

The first articles about the executions in Lutsk prison were published in 1942 in Ukrainian newspapers. In Soviet times, there was silence about this, only a few scientific studies were published abroad in the diaspora. And only after the proclamation of Ukraine's independence did former prisoners begin to tell in the pages of magazines about the tragic events of June 23, 1941. The best research on the execution of prisoners "Under the Walls of Lutsk Prison" was written by Mykola Kudelya, who survived the execution.

Key words: Mykola Kudelya, Lutsk Prison, research memoirs, execution of prisoners.

Микола Павлович Куделя – культурно-освітній та громадський діяч, член ОУН, політичний в'язень польської та радянської тюрем, свідок жахливих подій розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 р., лауреат Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду ім. Т. Шевченка, український шевченкознавець, просвітянин.

Микола Павлович народився 10 березня 1914 р. у сім'ї селянина у селі Буяни Луцького повіту на Волині [24, с. 149]. Батько хлопчика – Павло Куделя – загинув під час I світової війни під час Брусилівського прориву у 1916 р. Микола закінчив два класи сільської початкової школи, яку у 1920 р. відкрив дядько Миколи Хома Наюк, а далі юнак навчався самотужки.

У 1927 р. стає членом товариства «Просвіта» [1, 4]. Згодом Микола став активним членом товариств «Сільський Господар», «Відродження», «Добробут» [7, с. 3–4].

У 1932 р. юнак вступає до Організації Українських Націоналістів (ОУН) [19]. У 1939 р. за культурно-національну діяльність в ОУН він був заарештований польською владою і посаджений до в'язниці [20, с. 132]. Згодом після звільнення Микола Павлович вдруге був зарештований і ув'язнений радянськими органами. 23 червня 1941 р. вижив під час розстрілу в'язнів Луцької тюрми [13; 7].

Багаточисельні страти в'язнів в українських тюрмах у перші роки радянсько-німецької війни є однією з найжахливіших сторінок історії ХХ ст. Тривалий час правда про ці злочини радянської влади замовчувалась. Останнім часом з'являється чимало наукових досліджень, які ретельно намагаються

відобразити реальні масштаби трагедії. Вагомим джерелом для вивчення цієї «білої плями» історії залишаються спогади учасників тих подій [9].

Микола Павлович згадував: «Мене заарештували за підозрою, що нібито я член ОУН. Хоч був я лише членом місцевої філії товариства «Просвіта», та з дитячих років аж до сьогоднішнього дня збирав все, що стосується життя і творчості геніального Кобзаря. Сидів я в камері № 34 на третьому поверсі».

Правнучка Миколи Куделі М. Філонюк з дитинства знала і чула про розстріли від свого прадідуся. У Волинському обласному краєзнавчому музеї, де вона працює, діє постійна експозиція Миколи Куделі, однією з важливих елементів якої є його книга «Під мурами Луцької тюрми».

У книгозбірні Миколи Куделі нараховується близько 700 видань на шевченківську тематику. Значну частину становлять книги, що відображають основні моменти життя та творчості Тараса Шевченка. В експозиції представлено твори «Тарас Шевченко: його життя й твори» проф. Д. Дорошенка (Відень, 1942 р.), «Про життя й твори Тараса Шевченка» (за редакцією Б. Лепкого, Київ ; Ляйпциг, 1918 р.), «Прочани на могилі Т. Г. Шевченка (матеріали з книги відвідувачів могили за 1917–1921 рр.)» (Державне видавництво України, 1929 р.). Збірка «Т. Г. Шевченко в епістолярії» (Київ, 1966 р.) містить неопубліковані та маловідомі листи сучасників Т. Г. Шевченка, у яких згадується про життя й творчість поета, його оточення; викладено історію окремих рукописів і видань творів.

Зацікавлення дослідників творчості Великого Кобзаря викликає доробок авторів ХХ ст., у якій висвітлено постать Т. Шевченка не лише як поета, а й непересічного художника, мислителя. Окремі книги та альбоми містять автопортрети Т. Шевченка, портрети, художні твори на побутову тематику, історичні композиції, твори живопису, офорти «Живописная Украина» [24, с. 151].

Микола Куделя був її політичним в'язнем і дивом врятувався. Упродовж багатьох років Микола Куделя пригадував і відшукував прізвища розстріляних та їхні родини. Завдяки йому на її мурах з'явилися іменні меморіальні дошки [23, с. 43–44].

«За свої політичні погляди, любов до України, до Шевченка, він був ув'язнений ще польською владою. І з приходом радянської влади він потрапив до Луцької в'язниці. 23 червня він став свідком цієї трагічної події. У нашій родині завжди говорили про цю подію, дідусь розповідав.

Мури Луцької тюрми забрали і мого прапрадіда, тобто Миколи Куделі тестя, який був неполітичним в'язнем – він мав величезне господарство, працював важко. З приходом радянської влади – вважається куркулем і потрапляє до в'язниці. Перед тим, як іти на розстріл, Микола Куделя зустрівся із Сидором Івановим, тобто зі своїм тестем. Той щиро вірив, що їх відпустять додому. Але повернутися так і не вдалося. Тесть на той час уже мав 80 років і втратив зір. Після розстрілу Микола Куделя бачив тіло свого тестя, і його теж поховали в одній із ям біля Луцької в'язниці», – розповідає М. Філонюк [17].

З березня 1941 року усі тюрми на території Західної України перебували в повному підпорядкуванні репресивних органів НКВС, які від першого ж дня нацистського нападу на СРСР розпочали винищення в'язнів. Відступаючи, репресивно-каральні органи масово розстрілювали українське населення і у повоєнний час усіяло намагалися перекласти вину за це на приписати це Вермахт або на підрозділ українських націоналістів «Нахтігаль» та «Роланд» [4, с. 300].

23 червня 1941 року начальник тюремного управління НКВС УРСР Філіппов направив команду тринадцятої дивізії військ НКВС, полковнику Зав'ялову план евакуації в'язнів, де зазначав: «На підставі розпорядження наркома внутрішніх справ УРСР Василя Сергієнка із в'язниць західних областей України необхідно евакуювати в'язнів у тиллові області».

Передбачалося вивезення 23 394 осіб, для чого необхідно було понад сімсот залізничних вагонів. В. Сергієнко декілька разів звертався з телеграмами в НКВС СРСР за інструкціями щодо евакуації в'язнів, але ствердної відповіді з Москви не надійшло. Невдовзі в НКВС УРСР все ж прибула телеграма, в якій зазначалося, що «...згідно з розпорядженням Л. Берії, за списком, затвердженим прокурором, розстріляти всіх осіб, що перебували під слідством, засуджених за контрреволюційні злочини, а також осіб, що скоїли розтрата у великих розмірах».

Певною мірою це рішення мотивувалося швидким наступом німецьких військ та активізацією оунівського підпілля» [5, с. 588]. В'язні Луцької тюрми були вже розстріляні, коли 24 червня 1941 року заступник наркома внутрішніх справ УРСР, капітан держбезпеки Ратушний затвердив «План евакуації в'язнів з тюрм західних областей України». Для Луцької тюрми виділялось 75 залізничних вагонів для евакуації у Вологду та Астрахань. 15 вагонів мали доставити в Тюмень в'язнів з Володимира-Волинського, а 30 вагонів планувалося подати на Ковельську станцію для перевезення в'язнів місцевої тюрми в Нерчинськ.

Для координації цієї роботи нарком внутрішніх справ УРСР, старший майор держбезпеки Сергієнко направив у Західну Україну своїх повноважних представників. 29 червня 1941 року начальник

тюремного управління НКВД УССР, капітан держбезпеки Філіппов передає по ВЧ таку інформацію на ім'я наркома: «...На більшості станцій в наданні вагонів для евакуації ув'язнених нам відмовили в зв'язку з нестачею рухомого складу для військових перевезень та евакуації сімей.

Крім того, УНКГБ точних вказівок, як діяти з в'язнями, що числяться за ними, не дають». Бомбардування Луцька 22 червня 1941 року німецькими літаками, від якого постраждали й тюремні стіни, прискорило розправу над тими, в'язнями, які загинули від нещадних катувань та нелюдських умов утримання.

У спецповідомленні від 28 червня 1941 року за підписом капітана держбезпеки Філіппова № 85426 «Про стан в тюрмах Волинської, Рівненської, Тернопільської, Львівської і Чернівецької областей» йдеться про події у Луцьку: «22 червня ц. р. приблизно о 14.00 тюрма № 1 м. Луцька була піддана бомбардуванню з ворожих літаків. Було скинуто бомби, однією з них були повністю знищені ворота, при цьому був убитий наглядач Дідик, начальник господарської частини тюрми Бондаренко і його дружина. Поранено два наглядачі – тт. Рожко і Маркіз» [2, с. 153–154].

Після закінчення бомбардування в'язні, приблизно 2000 осіб, зчинили бунт, під час якого вони зламали двері камер, склади тюрми, де знаходилися сокири, леза та інші ріжучі предмети. Озброївшись цими предметами, в'язні зруйнували у дворі для прогулянок вишку, частина з них намагалася втекти через ворота. Підрозділ конвойної частини в'язнів зупинив їх і попередив, що у разі спроби втечі вони будуть розстріляні. Незважаючи на попередження, окремі ув'язнені намагалися втекти і тут же були розстріляні.

До 9.00 23 червня в'язні перебували на подвір'ї для прогулянок і потім заведені назад в корпус тюрми. До бунту вироки на 73 в'язнів, засуджених до розстрілу, були виконані. В 12.00 23 червня згідно з вказівкою начальника тов. Стана в'язні були виведені назад на подвір'я для прогулянок і було відібрано 14 чоловік, які засуджені згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року, 30 чоловік, засуджених за побутовими статтями КК. [2, с. 153–155].

Про подію розстрілу у Луцькій в'язниці згадує Микола Куделя [9]: «...Завели мене до камери 34 на третьому поверсі, де було 238 в'язнів, засуджених на різні терміни. Як у слідчій, так і в камерах засуджених на різні терміни, було напхано людей стільки, що, як кажуть, ніде було голці впасти. Через брак повітря люди задихались, падали, їх відливали водою. 22 червня 1941 року на світанку поблизу тюрми падає перша німецька бомба, потрясає мурами. Всі в'язні схоплюються на ноги. Не було сумнівів, що почалася війна. Бомбардування не припинялись [21, с. 38].

Коли вийшли всі з камер, тюрма стала порожньою, енкаведисти закрили двері, перейшли на східне подвір'я і знову стали кричати: «Кто із вас не понял і ошибочно сюда зашьол, обвиняемый по политической статье 54? Так выходите, а то будем проверять и кто окажется по этой статье, тому будет плохо». Чую голоси «Гражданин начальник, я не понял». І я... бачу: вийшло близько 20 чоловік, коридором тюрми їх переведено на західне подвір'я. І раптом там затрікотіли кулемети, почулися вибухи гранат і страшний людський крик.

Від розриву гранат вище тюрми злетіли шматки людського тіла, одягу... На нашому східному подвір'ї зчинилася пекельна паніка, розпачливі голосіння: «Боже, Боже наш, розстрілюють, розривають гранатами. Варвари! Звірі!». Хтось кричить: «Люди рятуйтеся!».

У ті хвилини група в'язнів кинулась до брами, яку можна було силою вивалити. Не добігли до неї, як застрочив по них кулемет. Там вони всі і загинули. Бачу, спритні хлопці ставлять до муру дошки, що тут валялися із розбомбленої кошари для прогулянок, і по тих дошках піднімаються на мур, перескакують. Але не багатьом вдалося втекти... Навіть тим, кому вдалося уникнути куль і переплисти через Стир. Їх ловили енкаведисти і розстрілювали на берегах річки» [9].

Невдовзі після трагедії було створено комісію щодо впорядкування могил. До складу комісії увійшли громадський діяч «Просвіти» С. Говдій, Л. Ліхтанський. Так ось ця комісія в липні 1941 року за допомогою громадськості, національно-патріотичної інтелігенції Волині, рідних помордованих, а також тих, хто залишився живим після розстрілу, насипали могили, поставили дубові хрести-фігури, закопали стовпчики, на яких прибили таблички з написами [2, с. 158].

Після війни Микола Куделя відбув заслання на Колими. У 1956 році з підірваним здоров'ям Микола Куделя повернувся на Волинь, влаштувався на роботу шахтарем у Львівсько-Волинському вугільному басейні, згодом працював у рідному селі [14]. 30 червня 1993 року волинською прокуратурою він був реабілітований [16].

Микола Куделя – відомий в Україні збирач Шевченкіани, організатор музею-світлиці Кобзаря у рідному селі [6, с. 213; 22, с. 14]. Автор автобіографічних книг «Кобзар у моєму житті» (1998 р.), «Під мурами Луцької тюрми» (2001р.), «Пекло Колими» (2002 р.) та ін. [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. Після смерті Шевченкіану Миколи Куделі було передано до Волинського обласного краєзнавчого музею [3].

За велику подвижницьку працю у справі збереження духовних цінностей 14 липня 1994 року Волинським обласним відділенням Українського фонду культури М. П. Куделі присвоєно звання лауреата премії «Одержимість» [18].

22 травня 1997 року у Каневі, на Чернечій горі, йому було урочисто вручено Диплом Лауреата премії Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду імені Тараса Шевченка [15].

У 1995 році була заснована обласна премія імені Миколи Куделі, яка присуджується за просвітницьку, пошукову, краєзнавчу роботу, популяризацію досягнень національної культури шляхом створення книжкових, музейних збірань, колекцій, організації заходів із вшанування життя і творчості видатних діячів культури. Вона вручається до дня народження Тараса Шевченка [25, с. 3].

У 2001 році Микола Павлович був нагороджений Орденом Святослава Хороброго та дипломом за героїчний чин у національно-визвольному русі, значну культурно-освітню і громадсько-патріотичну діяльність, за особистий внесок у справу духовного відродження України.

До останнього кроку, до останнього подиху Микола Куделя своїми книгами-спогадами, статтями, виступами в засобах масової інформації, у навчальних закладах перед молоддю на прикладі власного життя допомагав зрозуміти нашу складну історію. 29 червня 2004 р. легендарний волинянин відійшов у Вічність [24, с. 151].

Після смерті Миколи Павловича його Шевченкіана передана Волинському краєзнавчому музею. Найціннішим її скарбом є колекція, яка нараховує більше ста «Кобзарів» Тараса Шевченка, виданих в різні роки в різних куточках світу. Є у цій колекції і прижиттєве видання «Кобзаря», датоване 1860 роком, зроблене за кошт П. Семеренка в Санкт-Петербурзі. Про цю колекцію можна говорити довго, але краще прийти у Волинський краєзнавчий музей і побачити все на власні очі. Крім колекції «Кобзарів» є тут і окремі твори Тараса Шевченка, видані у різні роки, а також поштові марки, конверти, листівки, медальйони, календарі, книги, пов'язані з шевченківською тематикою. Є 900 листів з різних куточків світу Шевченкіана Миколи Куделі безцінна. Опікується усім цим скарбом науковий працівник Волинського краєзнавчого музею, правнучка Миколи Павловича Марія Філонюк.

Отже, Микола Павлович Куделя – відомий волинянин, дослідник творчості Тараса Шевченка, учасник національно-визвольного руху за незалежність України, політв'язень, культурно-освітній та громадський діяч.

Література:

1. Архів Торчинського народного історичного музею імені Г. О. Гуртового. рукопис Г. О. Гуртового «Микола Павлович Куделя». 4 арк.
2. Бальбуза Г. М. Трагедія в'язнів Луцької в'язниці у червні 1941 року / Г. М. Бальбуза. Вісник національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 612. С. 152–158. С. 158.
3. Бойко Р. Жива легенда Волині. Наше місто. 2003. 29 травня.
4. Величко А.Г. Волинь на початку Другої світової війни. «Роде наш красний...». Волинь у долях краян і людських документах. Луцьк, 1996. Т. 2. С. 300.
5. Киричук Ю. А. Радянський терор 1939–1941 рр. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст.: Істор. нариси / Л. В. Архерейський, О. Г. Бажан та ін.; відповід. ред. В.А. Смолій. К.: Наук. думка, 2002. С. 588.
6. Кравчук П. А. Книга рекордів Волині. Луцьк: Волинська обласна друкарня; Любешів: Ерудит, 2005. 304 с. С. 213.
7. Куделя М. Кобзар у моєму житті: Автобіографічний нарис. Луцьк: ІНЦІАЛ, 1998. 144 с.
8. Куделя М. Міф про «шевченківську хату»: багато облуди залишили «соціалістичні» фальсифікатори на постаті Кобзаря. Волинь. 10 березня. 1998. С. 7.
9. Куделя М. П.. Під мурами луцької тюрми: спогади колишнього в'язня. Луцьк: Надстир'я, 2001. 128 с.
10. Куделя М. Пекло Колими: спогади про пережите. Луцьк, 2002. 117 с.
11. Куделя М. По історичних та шевченківських місцях України. Спогади. Луцьк, 2004. 60 с.
12. Куделя М. Читаймо «Кобзаря»! *Самостійна Україна*. 2004. Ч. 1/491. С. 26.
13. Куделя М. П. Пекло біля замку Любарта. Злочин / упор. П. Кардаш. Мельбурн; Київ, 2003.
14. Лагановський Л. Людина, якої боялися режими. *Урядовий кур'єр*. 2002. 15 травня.
15. Лауреат Шевченківського фонду Микола Куделя. *Волинь*. 1997. 31 травня.
16. Микола Куделя – реабілітований. *Голос України*. 1993. 9 липня
17. Одарченко В. Мертві заговорили. У Луцьку віднайдені останки розстріляних в'язнів радянського режиму [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://https://www.radiosvoboda.org/a/28660674.html>
18. Онуфрійчук М. Премії для одержимих. *Молода Волинь*. 1994. лип.-верес.
19. Ошуркевич О. Одержимість Миколи Куделі. *Урядовий кур'єр*. 2002. 15 травня.
20. Радчук Л. О. Шевченкознавчі експедиції-подорожі Миколи Куделі (1974–1992). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 13. С. 132–138. С. 132.
21. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редакція: (голова – П. Т. Тронько, заступники голови – О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.); редакція тому (голова – О. І. Курилюк, відповідальний секретар – М. М. Кучерепа та ін.). Кн. 1. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. 976 с. С. 38.
22. Сингаївська М. Історія України XX ст. – через долю людини. Українське слово. 1998. 2 червня. С. 14.

23. Філонюк М. 10 березня 100 років від дня народження М. П. Куделі (1914–2004) – культурно-освітнього і громадського діяча, збирача Шевченкіани. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2014 рік / ред.-упоряд. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк, 2013. С. 43–44.
24. Філонюк М. Меморіальна експозиція «Шевченківська світлиця Миколи Куделі» у Волинському краєзнавчому музеї. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. Вип. 3. С. 148–153.
25. Штинько В. Я любив вас усіх, а найбільше любив Україну... *Волинь*. 2004. 3 липня. С. 3.